

Vojin Hadžistević

Kao kurir, sa užičkom "Borbom", kod Solaje

Kegdje u drugoj polovini decembra stigla nam je "Borba", štampana u oslobođenom Užicu. Bilo je ukupno 18 brojeva - u više primjeraka - koji su izašli od 19. oktobra do 27. novembra 1941. godine. Javljaajući se ponovo, prvi put poslije 1929, "Borba" je nastupala ne samo kao organ KPJ, nego i kao glasilo naroda koji je ustao protiv fašističkog okupatora. Pojava tih naših centralnih, opštejugoslovenskih novina, u uslovima u kojima smo tada živjeli u tisovačkoj šumi - uz to još štampanih u "pravoju", gradskoj štampariji, na odgovarajućoj novinskoj hartiji, po formatu i svemu ostalom jednakih svim drugim "pravim" novinama - što je sve, gledano iz naše tadašnje tisovačke perspektive, imalo osobito značenje - izazvala je kod svih nas veoma snažan utisak. Dosada smo imali svoju vojsku, svoju slobodnu teritoriju, svoje organe vlasti, a sada imamo i svoje novine, takodje atribut svake "prave" države!

Već samom svojom pojavom "Borba" je svjedočila o izvanrednom uspjehu partizana Srbije, gdje je stvorena velika slobodna teritorija ("Užička republika"). Iz mnoštva njenih vijesti moglo se vidjeti da se partizanska borba vodi u svim krajevima naše zemlje i da su naš odred i njegova slobodna teritorija povezani ne samo sa onim na Kozari, Grmeču, Ozrenu i Romaniji - preko koje nam je i stigla užička "Borba" - već preko ovih i šire, sa odredima i njima novim slobodnim teritorijama u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj. Sve što smo nekada slušali, o borbama u tim krajevima, postalo je na jedanput, kroz vijesti i napise "Borbe", nekako mnogo reljefnije, opipljivije, uvjerljivije. Bireći nam horizont i preko onoga što smo mogli vidjeti iz samog tisoanca, i drugih tačaka našeg odreda, i otvarajući nam perspektivu oslobađanja Banjaluke i drugih naših gradova, kao što su srpski partizani oslobodili Užice, Čačak, Bajinu Baštu i druge svoje gradove, "Borba" nam je ulijevala i ~~hrvatske~~

učvršćivala svijest da smo dio jedne velike i moćne cijeline, jačala uvjerenje da neprijatelj nije tako jak da bi nam mogao uspješno odolijevati i nagovještavala da nije daleko dan naše konačne pobjede.

^{u to}
~~Na taj dan nije naša~~ uvjeravale su nas, posebno, "Borbine" vijesti sa Ruskog fronta. Iz njih se moglo zaključiti, kao što smo i sami vjerovali, da nije daleko kraj fašističke Njemačke. ~~One su~~ ^{su} ~~govorile~~ da je Hitler od ukupno 9.000.000 svojih vojnika, koliko ih je imao na svim ratištima Evrope, za prva četiri mjeseca izgubio samo na Ruskom frontu 4.000.000 - dakle skoro jednu polovinu - dok je snaga Crvene Armije, na frontu prema Nijemcima i na Dalekom Istoku, procijenjivana na 30.000.000. Ne manje u prilog skorog kraja fašizma govorile su i "Borbine" vijesti iz same Njemačke - koje su svjedočile da su protiv Hitlera počeli da ustaju i njemački narod i njegovi oficiri - a takodje i vijesti o jačanju saveza između Rusa, Engleza i Amerikanaca, ^{te} sve većem angažovanju ovih poslednjih u tom savezu. 4.

Ali u "Borbi" je bilo i vijesti koje su nas ~~još~~ ^{veoma} oneraspoležile. Iz njih se moglo vidjeti veoma upečatljivo - ne sjećam se šta smo od toga znali još odranije - kako su četnici u Srbiji pošli putem izdaje. Pošto su prvo neko vrijeme vršljali po slobodnoj partizanskoj teritoriji, da bi zatim prešli na pojedinačna ubistva (Milan Blagojević, komandant I šumadijskog partizanskog odreda, bio je jedna od njihovih prvih žrtava), četnici su na kraju, ~~dok su partizani držali front prema Nijemcima~~, preduzeli napad na slobodno Užice. Pretrpivši u toj borbi poraz, prihvatili su dijelimično ^{nas} prijedlog ~~Vukobroga~~ ^{Vukobroga} ~~koji je išao na tim da se izbjegne bezbrojstvena borba i oklopi~~ sporazuma o zajedničkoj borbi protiv Nijemaca, da bi ga odmah zatim ponovo prekršili, preduvši Nijemcima u Valjevo oko 300 na prevaru razoruženih partizana i ~~izvukli ih~~ ^{ubijali na svaki način}

u

grozan način kod Kosjerića ~~u~~ 9 zarobljenih drugarica i drugova. Pošto su poslije toga u otvorenoj borbi opet poraženi, ponovo su pristali na sporazum o obustavljanju neprijateljstva, da bi uskoro poslije toga opet nastavili po starom: na prevaru su zarobili i potom mučki strjeljali kod Brajića 33 partizanske bolničarke, ljekarke i ranjenika.

Nada je "Borba" javljala da je Vrhovni štab primio od "četnika iz borbe u Bosni" poruku da će oni nastaviti "rane uz rane s partizanima" borbu "protiv okupatora", vijesti da su se partizani u Srbiji našli pred još jakim neprijateljem ukazivale su nam na opasnost pred kojom bi se mogao naći i naš odred. Na terenu našeg i dva susjedna bataljona preko Urbanje, do Bosne, nije bilo četničkih jedinica. Međutim, između nas i druga tri bataljona našeg odreda, koji su djelovali na terenu prema Jajcu, ^{Ribnica} i Mrkonjić-Gradu, nalazili su se četnici Uroša Drenovića, ^{Oni} koji su još prilikom prvog napada na Mrkonjić-Grad pokušali da zarobe Danko Mitrova, Branka Babuša i još neke drugove, da bi se poslije toga, plašeći se naše snage, "primirili". Izbljedom mi je sjećanje koliko ~~i sa kojim~~ ~~svim načinom~~ smo koristili "Borbu", a osobito one ~~većaj~~ što se odnosilo na četničku izdaju u Srbiji, za rad u našoj tisovačkoj četi, u kojoj je bilo i boraca veoma sklonih četništvu, ali se, s druge strane, živo sjećam kako sam neke napise i vijesti iz "Borbe" čitao i komentarisao pred Drenovićevim četnicima u Mednoji!

Neki dan po dolasku "Borbe" dobio sam zadatak da sa još jednim drugom pođjem do Pljevalskih Podova. Tamo je tada bio štab bataljona "Iskra", kojim je komandovao Simela Šolaja, a u to vrijeme tamo se nalazio i Danko Mitrov, komandant našeg odreda. Za Danko smo nosili poštu, a za Šolajin bataljon "Borbu". Ne sjećam se prezimena druga sa kojim sam pošao, ali u odredu je bio poznat, pa je i meni tako ostao u sjećanju, kao "kurir Ratko".

kilometara široke polje bez igije ikakvog zaklona, pa je bilo opasno da se Italijani pojave na cesti iznad polja čak i deset-~~dvadeset~~ minuta nakon našeg prelaska. Mogli bi nas tada na ravni ispod sebe, po snijegu, loviti i tući kao zečeve. Ali kako na Ratku nisam opežao neku naročitu zabrinutost, nisam ni ja htjee da u tom pogledu iza njega zastojem. Tako ga ne upitah, što mi je inače bilo na umu, da li je siguran da se Italijani neće pojaviti sve dok se od ceste ne odmaknemo dovoljno daleko. I ne bi li bilo bolje, da još malo sačekamo, ako uopšte i moramo da je za dana prelazimo.

Gazili smo žurno, šutke, a put preko polja se otegao. Osjećao sam se kao na dlanu neprijatelja, šta će biti s nama, zavisilo je samo od toga hoće li on baciti jedan pogled na njega. Osvrtao sam se svakoga časa, da bih ocijenio jesmo li se dovoljno udaljili, kakva bi izgledala naša situacija u slučaju kad bi se baš u tom trenutku na cesti pojavili Italijani. Da je pred nama bila šuma, osjećao bih se svakoga trenutka sigurniji. Ali ~~na putu nam se našlo~~ na kraju polja, gdje se ono ~~počinjalo~~ i kao ~~nešto~~ ^{malazemlje} ~~veliki~~ lijevak zavlačilo među brda, nekakvo veliko selo. * Mogle su se u njemu vidjeti i ~~nekakve~~ veće, zidane kuće. * Po onome što mi se tada motale po glavi tu bismo mogli lako naći i ne neprijatelja. Selo je u ravni, od ceste nije daleko, vidjela su se već i dva česta široke pute, koji su na tom drugom stranom polja, podno brda, dolazili kao neke prečice, ili stare ceste, od Ključa i Mrkonjić Grada, a kojim je neprijatelj mogao da dođe u selo a da se to o-
dugo, od Čadjavice, i ne primjeti. Tako, što sam se više osloba-
djao jedne brige, da nam se neprijatelj neće pojaviti s leđa, sve više mi se tovarila druga: šta ako je neprijatelj u selu, ispred nas, tada na otvorenoj i širokoj sniježnoj čistini ne bismo imali kuda a ni lijevo, ni desno, ni nazad. Na Ratku sutra nije bilo ni traga neke zabrinutosti.

Znao je da s druge strane djeluje jedan ustanički bataljon i pod svojom kontrolom drži Grace, kako se to selo zvalo. Italijani ne bi mogli doći tu bez pucanja, pa bi se to odmah znalo i na Čadjevici. Ali on nije htjeo da me uvijek o svemu unaprijed obavještava. ^{to bih mu odgovorio tako, to često} Kao da je želio da ga što više zapitkujem i kao da je uživao u tome da meni, sasvim neiskusnom u kurirskom prometanju, ^{to bih mu odgovorio tako, to često} čak ponešto objašnjava. ~~Na šta sam se i ja naintuisio~~ pa nisam htjeo da ga pitam ni kada bi me nešto naročito kopkalo. Sve je to spadalo u nekakvu igru i svejevrano nadmudrivanje između nas dvojice, čime smo također ispunjavali vrijeme na putu do Šolaje, mada me je to ponekad, kao pred Gracinom, koštalo i nešto više živaca nego što bi inače moralo. ^{Neki govore od mene stariji, rođen negdje u ovom kraju,} Ratko je bio iskusan i vješt kurir, ~~da je za taj posao~~ ^{rođen negdje u ovom kraju,} obavljao ~~je~~ je sa takvim zadovoljstvom da mi se nekad činilo da on to ispred mene ne ide običnim, hitrim kurirskim korakom, već da od nekog zadovoljstva sve posjekuje. ^{Moji mladići su od karaca,} nije htjeo da ta svoja iskustva i umijeće ~~neko~~ baš tako "jeftino" prodaje. Dok sam je napregnuto osmatrao lijevo i desno, neću li negdje opaziti šta sumnjivo, pri čemu mi je bilo sumnjivo i to što ni ispred jedne kuće nisam mogao vidjeti žive duše, dotle je on postajao sve bezbrižniji i govorljiviji, sasvim već siguran da smo sve opasnosti sretno prebrodili. Tek kad smo se dohvatili brda i gornjeg dijela sela rekao mi je da je to teren jednog ni partizanskog ni četničkog bataljona, čiji štab je tu negdje pred nama.

Sjećam se dobro našeg razgovora sa komandantom tog bataljona, Trivom Krivokućem. Tvrdio je da je partizan, ali da se tako ne ispoljava da se ne bi zamjerio Urošu Drenoviću. Od njega je slabiji a ne može da se osloni niti na naše na Manjači, daleko su i uz to ih razdvaja dosta prometna cesta i široko polje, niti na Šolaju, od koga ga dijele upravo Drenovićeви četnici. Tražio je od nas da Danku i Šolaji prenesemo njegove pozdrave i poruku da je na njihovoj strani. Sigurno je na isti način objašnjavao i Drenoviću zbog čega se još nije za njega otvoreno opredijelio, ali je bilo teško

dokučiti šta uistinu misli. Možda još ni sam nije znao na koju bi stranu, pa je čekao da vidi koja će da prevagne. A možda mu je taj položaj između nas i četnika upravo odgovarao. Tako je mogao da održava neku svoju samostalnost, da izbjegava da se stavi pod bilo čiju komandu.

Cini mi se da smo u štabu tog bataljona i prenoćili. Na putu do Medne, preko Dimitrova, svratili smo i u štab Uroša Drenovića. Nalazio se u jednoj kući nekog zaselka, ili sela, pri vrhu jednog veoma strmog i kupastog brda, koje je dominiralo njegovom vrljetnom okolinom. Drenović je bio u nekakvoj žandarskoj uniformi, a na nogama je nosio, sigurno iz demagoških razloga, opanke sa kajišićima do pola lista. Primio nas je dosta kiselu, u očima nije mogao da prikrije neki unutrašnji nemir. Imao sam utisak da gleda lijevo i desno, a ne u nas, samo zato što mu teško pada da u svom pogledu duže savladjuje izraz neprijateljskog osjećanja prema svakome sa crvenom petokrakom zvijezdom. Pogotovo kada neki takvi, kao nas dvojica, za njega sasvim beznačajni, nemaju ništa pametnije nego da mu i u štab navraćaju, pa se i njemu samom - nevidavni li su, glupi li su, drski li su - kao nekome sebi ravnom obraćaju, kao da smo negdje koze zajedno čuvali. Razgovor je bio dosta usidjen, nismo imali ^{mi naravno da} šta jedni drugima da kažemo. Svratili smo po Ratkovoju inicijativi, onako uzgred, a i da bismo nešto ručali, da od ovdašnjih seljaka ne bismo ništa sami tražili. Pokazao sam mu usput i "Borbu", ali samo da bi vidio da imamo i svoje novine, daleko od toga da zapodjevam išta o događajima u Srbiji. Drenović je isuviše dobro znao za šta se opredijelio - bio je jedan od onih koliko sićušnih toliko i zatucanih ljudi koji su u komunistima vidili opasnost veću od svake druge i nisu znali ništa bolje od starog jugoslovenskog poretka sa kraljem na čelu - pa nije dolazilo u obzir da mu neko, poput nas dvojice, "otvara oči", kao da je riječ o nekome od onih iz naše tisevačke čete koji su naginjali četnicima a da nisu bili sasvim svjesni šta to uistinu znači. Bilo je ^{jasno} ~~očigledno~~.

~~partizane u Srbiji~~ da nas podnosi samo što mora, što ne može da nam se otvoreno suprotstavi. Naša je sreća, mislio sam tada, da to što je u njegovoj glavi nije i u glavama njegovih boraca, običnih seljaka. Ako su ^{možda} oni volili više da budu četnici, u šumu su ipak pošli zbog nečeg drugog, a ne da bi pucali na nas. Da nije tako, Drenović bi se sigurno već i sada ponosao prema nama drukčije.

Prenoćili smo u školskoj zgradi u Mednoj. Bio je to logor jedne Drenovićeve čete. Spavali smo u jednoj velikoj učionici, u kojoj su bile postavljene paleče, zajedno sa ostalim četnicima iz te čete. Poslije večere, dok smo još sjedili na palačama, pošto je pred nama bila dugačka noć za spavanje, čitao sam im naša "Berba". Najprije napise i vjести koje su govorile ^{o pobjedama} partizana u Srbiji i Crnoj Gori, kao i partizanskim borbama u drugim krajevima naše zemlje, zatim one o situaciji na Ruskom frontu, da bih na kraju prešao na one o izdaji Draže Mihajlovića u Srbiji, njegovom napadu na partizane i primanje novca od Nijemaca i Nedića u Beogradu. - "Eto, vidite - upozorio sam ih ^{tada} ~~na kraju~~ - šta sve mogu da urade neki oficiri. Četnici kojim oni komanduju pošli su u borbu protiv Nijemaca, ali oni su ih što lukavstvom a što silom natjerali na nas. Zato i vi morate voditi dobro računa o tome, da se ne bi tako šta i sa vama desilo!" - A onda, ^{da razlikujemo "postere"} da bi znali ~~kako su neki četnici~~ ^{od onih koji su} pošli putem izdaje, čitao sam im kako se četnici u istočnoj Bosni i dalje bore zajedno sa partizanima protiv Nijemaca i ustaša, kao i da u Srbiji četnici kapetana Bačića, popa Vlade Čučevića i poručnika Ratka Martinovića također sarađuju sa partizanima. Poslije svega - čemu ću se nešto decnije i sam čuditi - mirno smo legli da spavamo i ne pomišljajući da bi nam se moglo bilo šta dogoditi.

U Pečkoj smo sutra dan svratili u jednu kuću - bila je to, ako se ne varam, "popovska" kuća - u kojoj smo zatekli Voju Mitrova, Micu Krpić i još neke kojih se više ne sjećam. Kada smo im ispričali

gdje smo spavali i šta smo sve tako govorili, upozorili su nas da su četnici i ovdje počeli da zasjtravaju odnose sa partizanima. Zasad prijetio samo Muslimanina i Hrvatima - bila je to lukava taktika: znajući da svoje borce ne može najednput okrenuti protiv nas Drenović je počeo na to da ih sa nama postepeno zadržava preko pobjedinačnih ubistava takvih naših drugova, predstavljajući ih kao "preobučene ustaše" - pa su tako porušili i ševali Hadžić da napusti ovaj teren, u protivnom će je ubiti. Njoj su posebno poimenice prijetili stoga što je bila drugarica Kasima Hadžića, sekretara Okružnog komiteta KPJ na području djelovanja našeg odreda.

Putovanje od Pecke do Pljevalskih Podova osobito mi se urezalo u sjećanje po divnom sunčanom danu i putu koji je vijugao uz neku živopisnu riječicu, okićenu ogoljelim vrhama i pokojom vodenicom. Sunce nas toplo milovalo, ogledalo se na bezbroj sićušnih zrcala u kori beskrajnog sniježnog prekrivača, ljuljuškalo se na mirnijim i širim tokovima riječice, lomilo se i rasipalo gdje se ova preko kamenja i drugih pregrada, prelijevala, obrušavala, pjenušala. Osim žubora vode i drugih zvukova, koji su poticali od svakodnevnog života ljudi, domaćih životinja, ptica, duž puta, u njižinama, usamljenim kućicama, zasjecima, tu nije bilo ničega drugog što bi moglo da naruši neki osebiti - kao da je od ikone - mir i sklad koji su u tome času vladali predjelom kojim smo prolazili. Ničega što bi podsjećalo da se ovuda oke nas, samo još daleko od našeg vida i sluha, vodi jedan rat koji je suroviji od svih dosadašnjih, kao i da smo nas dvojica također na nekakvom zadatku koji se toga rata tiče. Zanesen svim tim doživljavanjem sam trenutke u kojima sam potpuno zaboravljao da smo u ratu, i pred očima su mi izlazile slike dječjeg doba i naših skojevečkih izleta, činilo mi se da koraćam kroz nekakav zaseban, našim ratnim vremenom sasvim netaknut svijet, kao da ovuda nikada nije prošao nijedan ustaša, Nijemac, Italijan, kao da sve ovdje živi svojim prirodnim životom u miru odvajkada.

U Štabu smo zatekli Danko Mitrova i Simelu Šolaju. Prvi put sam ih vidio, ali sam i o jednom i o drugom znao već podosta. O Danku su mi pričali drugovi u odredn, a o Šolaji ujak Živko Bujić. Kada sam iz njegove kuće polazio u šumu, ujak mi je rekao - nanese li me kada put negdje oko Jajca - da svakako potražim Šolaju, te da mu uz pozdrave predam, kao poklon, naličje koje mi je tom prilikom za njega dao. I eto, tek što je prošao jedan mjesec otada, a meni se za to već ukazala prilika.

Ujak je prije aprilskog rata bio šef Šumske uprave u Šipovu, a Šolaja čuvar Šumske kulture u Pljevi, sa platom od oko 250 dinara mjesečno. Rejon mu je bio Vitorog - planina i šuma iznad izvora Pljeve. Prvih dana ustaške vlasti, imajući veliko povjerenje u ujaka, dolazio je da se posavjetuje sa njim. Jedanput povodom naredbe za predaju oružja, drugi put povodom pritiska za prelaz na katoličku vjeru. Tom drugom prilikom situacija u Šipovu je bila veoma nappeta. Da ustašama, koje su posvuda patrolirale, njegov dolazak ne bi izgledao sumnjiv, ujna Drenka je dala Šolaji neku korpiceu, sa kojim se on popeo na trešnju ispred kuće, pa su taj razgovor vodili dok im je on tobože brao trešnje. Poslije toga, kako su mu tada savjetovali, nije se više pojavljivao u Šipovu, niti drugdje ustašama na oči, a oni su se sa trogodišnjim sinčićem sklonili u Jajce. Tu su početkom ustanka saznali da je Šolaja jedan od glavnih ustaničkih komandanata. Kada su se ustanici spustili do Jezera, i kada su ustaše dobile pojačanje i prešle u protivnapad, došlo je do borbe prsa u prsa u kojoj se Šolaja osobito istakao. U jednom trenutku, kako se poslije pričalo u gradu, brojčano premoćni i želeći da ga uhvate živa, pošto je najviše isprednjačio, na Šolaju je navalilo nekoliko ustaša. Došlo je do hrvanja, hvatanja za guše, a jedan od njih ga je dograbio za jaja. Međutim, boreći se kao lav, Šolaja je uspio da im se istrgne i povrati među svoje.

Kada smo se pojavili, Danko i Šolaja su nešto razgovarali. Danko, već na prvi pogled snažna i energična ličnost, izgledao mi je kao pravi komandant. Visok i vitak, skladnih pokreta, u taktičkim

talijanskoj oficirskoj bluzi i čakširama, sa visokim oficirskim ~~na~~ čizmama. Lice mu duguljasto, oči plave, ispitivačke i prodorne, a zubi skorbutom nekako prorijedjeni i raštrkani, i od vještite cigare požutili i potamnili. Na bedru mu podugačak pištolj u drvenoj futrolji, koja se ^(Kada se traži veća preciznost u govoru) može na njega nataći kao kundak. Kasnije ću ga vidjeti i sa snajperskom puškom - karabinom sa dalekozorom - čiji kundak je bio bogato izrađen i koja je ranije pripadala nekom talijanskom oficiru.

Šolaju sam zapišljao mnogo krupnijim i višim, a preda mnom je stajao - malo raskoračen i ruku sabačenih na leđa - onizak i suvo-njav, ali očito temeljit i čvrst čovjek. Plavkasto-ridj i kosmat, zelenkasto-plavih očiju i jako istaknutih obrva, koščatog lica i čela izbrzdanog ostrim borama. Bio je bez vojničke bluze, u džemperu od domaće vune, nešto deblje predje, u njenoj prirodnoj boji, i u čakširama bivše jugoslovenske vojske. Na nogama je imao opanke, koje je očigledno smatrao najpogodnijom partizanskom obućom. Mogao je u njima da se neprijatelju kao mačka nečujno privuče i uhvati ga za grlo prije nego što bi taj mogao išta da preduzme. Već poslije nekoliko časaka, provedenih u njegovoj blizini, nije bilo teško shvatiti, uz ono što sam o njemu od ranije znao, da njegova snaga nije u veličini njegove pesnice, već u cjelini njegove izuzetne ličnosti. U zdravom, narodskom rasudjivanju, u vanrednom poštenju, pravičnosti i plemenitosti, a kada je u borbi, u osobitoj odlučnosti i snje-losti, hitrini i okretnosti, snalažljivosti i devotljivosti.

U trenutku kada sam mu pomenuo da sam sestrić Živka Bujića, i da mu od njega donosim pozdrave i poklon, neobično se obradovao. Iz očiju mu je zračila neka osobita blagost, dok mi je govorio: "E, dobar je Živko! Pozdravićeš mi ga mnogo. I porači mu da odmah iz-lazi. Neka dodje ovamo, biće mi pisar u štabu!" - Nije znao šta bi u našim partizanskim uslovima mogao da mu ponudi drugo i veće, od toga udobnije i za glavu sigurnije.

U trenutku našeg dolaska u štabu, kao i okolo, među borcima, vladala je posebna živost, čak napetost. Još prije štaba smo čuli kako je Šolaja zarobio tridesetak Italijana, da borci ^{ili} traže da se s njima postupa kao i s ustašama, to jest da se postreljaju, pošto su ^{ih} ^{smatrali} jednako krivi^m za zločine italijanske vojske u njihovom kraju, a ~~da~~ Danko i još neki oko štaba, ~~za~~ da se poslije saslušavanja puste svi koji nisu crnekošuljaši, kao što se postupalo s demobranima. Mada je Danko komandant odreda, bilo je očigledno da svi čekaju da čuju šta će reći Šolaja i da će biti kako on kaže.

Nisu borci bili protiv toga da se nedužni italijanski vojnici poštede. Pitali su ko može znati koji je zarobljenik crnekošuljaš, kao i da neko od običnih vojnika nije takedje činio zlodjela. Osim toga možda je nekome baš stalo da se crnekošuljaši - koji su pali li njihova sela i ubijali nevine ljude, žene, djecu - oslobode kao tobože obični vojnici, kako bi mogli opet doći da pale što je još preostalo i ubijaju što je još preživilo. Oni će tada morati da se s njima ponovo bore, i od njih ginu, mada su ih jedanput već imali u svojim rukama, a Danko u tom momentu može biti bog zna gdje daleko ~~od njih~~. Drugo je Šolaja. Njega dobro i dugo poznaju, rodio se gdje i oni, boljeg od njega nemaju niti mogu negdje naći, pa će ga poslušati i kad in se nešto ne sviđa. Najzad, on je te Italijane ~~zajedno s njima~~ i zarobio, pa neka ih i pušta ako baš hoće, ostaće i poslije toga s njima, s borcima, pa će zajedno snositi i rijave posljedice odluke ako se pokaže da je bila pogrešna.

U povratku s nama je pošao i Danko, možda s jednim pratiocem, a pridružili su nam se, u Pljevakim Podovima i Pečkoj, Kasim i Ševala Hadžić i Nada Mažar, možda i oni s jednim ili dva praticea. Tako mi se ~~čini~~ čini da nas tada nije bilo ni jedna desetina. Ševala je jahala na jednom osanarenom konju, bila je već u devetom mjesecu trudnoće. Opet smo navratili kod Drezevića. Razgovor je

bio dosta kratak. Ne sjećam se samih riječi - Danko mu je nešto prebacivao, ali u sasvim prijateljskom tonu, a Drenović nije znao ^{šta} ~~ke~~ da mu na to odgovori - ali se sjećam vrlo dobro njegovog držanja. Nije mogao da izdrži Dankov pogled, pa je kao krivac ^{ocima} ~~šao pogledom~~ okolo, ili gledao preda se, jedva čekajući da ga jedanput već ostavimo i krenemo dalje svojim putem.

I danas vidim sliku naše kolonice kako se uskom prtinom, preko na sve strane otvorenog prostora, spušta niz brdo na kome smo ostavili Drenovića. Izgledalo mi je to u onom momentu sasvim obično, toliko smo bili uvjereni u našu snagu i moralnu nadmoćnost da niko nije mislio na kakvu opasnost uprkos tome što smo znali da nam Drenović ne želi ništa dobro i da se ne možemo osloniti ni na ^{jednu} ~~ka~~ njegovu riječ. Ali kad mi je nešto kasnije ponovo iskrsla ta ista slika, kao i uvijek doznije, pitao sam se i čudio se kako nije naredio svojim ljudima da nas tada napadnu i sve pobiju. Daleko od toga da se moglo raditi o nekom njegovom viteškom činu. Prilikom onog razgovora imao sam utisak ^{ne samo} ~~da~~ se on pred Dankom osjećao ^{ne samo} ~~is~~uviše sličan, i sa svim svojim neprijateljskim mislima u glavi sasvim providan, nego i da ga se istovremeno veoma bojavao, tim više što je bio svjestan da ^{Danko} ~~on~~ ^{prozire} i njegov strah i misli zbog kojih strahuje. Kao i da se u to vrijeme još nije mogao osloboditi tog straha ne samo u trenucima kada se nalazio pred Dankom, nego i kada je Danko bio od njega daleko, pa tako i kada mu je, ~~im~~ kao tada na njegovom četničkom bunjištu, praktično bez ikakve zaštitnice, daleko od svojih jedinica, bio okrenut leđima. Samo tako, strahom koji ga je držao i poslije našeg odlaska, mogao sam se sebi objasniti što se tada nije usudio, makar i s leđa, podići ruku na Danka, mada je već tada bio načisto sa odlukom da slijedi Dražu Mihajlovića i da, oslanjajući se na Nijemce, Italijane i ustaše, započne otvorenu borbu protiv nas. Tako su njegovi ljudi,

ne bastero dugo
~~nekoliko dana~~ po našem povratku u Bočac, uhvatili i ubili Jozu Nemeca, koji tako pada kao prva žrtva četničke izdaje na terenu našeg odreda.

Sa daljeg puta sjećam se samo dva detalja. U Sitnici smo u kući Drenovića pili čaj. (Poslije osam mjeseci došću do nje još jedanput, sa banjalučkom četom Druge krajiške brigade, da bismo je kao kuću tada već okorjelog izdajnika spalili.) A na Manjači nas je uhvatila velika nećava, kao u onoj Kečićevoj priči, baš na dijelu puta gdje je ševalin konj svaki čas propadao u snijeg sve do trbuha. Tada smo i ševalu morali skidati sa samara, kako bismo joj konja mogli iz smeta izvući. Uplašili smo se da se od tog stalnog propadanja, sjahanja i uzjahanja ne počne prije vremena porajati, usred šume, daleko od svakog naselja, po cijeli zim.

U Bočac smo stigli posljednjeg dana 1941. godine. U pilani, ukrašenoj i dobro osvjetljenoj, uz nekakav prigodan program, dočekivala se Nova 1942. godina. Sa vjerom da će biti, kako je Staljin nagovjestio, godina otvaranja drugog fronta i ujedne - kad se to nije moglo ostvariti, kako smo prvobitno vjerovali, već do prve zime - godina naše konačne pobjede. Od svega iz tih posljednjih časova stare i prvih trenutaka Nove godine sjećam se samo Dankovog govora, a iz tog govora samo jedne jedine Dankove riječi. Svakako da je Danko govorio o narodooslobodilačkoj borbi, Crvenoj armiji, danu naše pobjede i kažnjavanju izdajica, ali meni je ostalo u mja sjećanju samo: "Revolucija... revolucija... revolucija..." Kao da nije bilo rečenice u kojoj nije bilo te riječi. A izgovarao ju je osobito snažno i strasno, pri čemu bi uvijek - ^{kao da} ~~kako~~ ^{gledam} ga i danas ^(meni) ~~vidim~~ ^{čim} - visoko podizao pesnicu dok bi mu se u očima mogao vidjeti osobiti bljesak. Kako i ne bi kada je za njom, revolucijom, još sa svojih šesnaest godina, pošao u daleku Španiju. Ni za mene nije bilo nikada, ni prije ni poslije, ljepše i draže riječi - zato sam je, valjda, iz cijelog tog govora jedinu i zapamtio.

~~Primi~~

Primi e dbe

6 Listajući ovih dana ponevo stranice sa vijestima i drugim napisima "Borbe" iz tih dana, podsjetio sam se onih koje su nas tada naročito oduševljivale. Navešću ovdje, u cijelini ili dijelimično, samo neke od takvih koje su se odnosile na zbivanja izvan naše zemlje (prema Istorijskom arhivu KPJ, tom I, knjiga 1, "Borba" 1941, Istorijsko odeljenje CK KPJ, Beograd, 1949.):

"Četiri meseca Hitler lomi zube o sovjetski tvrdi orah"

"... i jedva ako mu je ostale nešto više od polovine njegovih zuba u glavi. Za tri meseca svog besomučnog nasrtaanja na otadžbinu radnika i seljaka izgubio je on tri miliona svojih vojnika, mrtvih i ranjenih, a za četiri meseca ova cifra će dostići, naročito s obzirom na poslednje Hitlerove ludjačke ofanzive, cifru od četiri miliona. Međutim, Hitler može imati u najboljem slučaju devet miliona vojnika ukupno, na sovjetskom frontu i u okupiranim zemljama, kao i prema Engleskoj..." (Str. 45.)

"Budjoniju pristiže još 2,500.000 crvenearmejaca"

"London, 19-X-1941. - Za žestoku bitku koju Budjoni vodi na obali Azovskog Mora stigla su sa Kavkaza nova pojačanja. Samo kod Rostova dovedena je rezerva od 150 novih divizija, što znači 2,500,000 svežih crvenearmejaca!" (Str. 57.)

"Nemci izgubili dosad 4,000.000 vojnika"

"London, 26-X - Ukupni dosadašnji gubici nemačke vojske u Sovjetskom Savezu dostigli su 4,000.000 ljudi. Gubeći glavu Hitler, da bi popunio praznine na sovjetskom frontu, baca u vatru sve svoje rezerve. Ne može ni u kom slučaju više pomišljati na neki duži rat. Narodi Sovjetskog Saveza sigurno će pobediti." (Str. 81.)

"Skori kraj Hitlera"

"London, 25. oktobra. - Britanski ministar spoljnih poslova, G. Antoni Idn izjavio je danas novinarima da će ruka pravde uskoro dostići Hitlera." (Str. 94.)

"Crvena armija"

"... Danas ona broji samo na frontu prema hitlerovskim napadačima 18,000.000 vojnika. Njen istočni deo na Dalekom Istoku jeste isto tako veliki... Raspolažući sa 30,000.000 izvežbanih vojnika .. ona ima još i daleko veću živu silu, jer, kao prava narodna vojska, može ona u svojim okvirima obuhvatiti sav radnički i seljački narod... Tako, kad je Lenjingrad bio u opasnosti, kao iz zemlje su iznikla 3,000.000 Lenjingradjana milicionara, koji su .. stali uz rame sa crvenarmajcima, daleko odbacili fašističkog napadača, a kad su sa njim svršili, vratili se svome poslu, svojim radionicama i fabrikama..." (Str. 177-178.)

"Pobeda će biti naša"

- Govor Staljina povodom 24-godišnjice Oktobarske revolucije u kome on, pored ostalog, nagoveštava i otvaranje "drugog fronta" u Evropi, deklarišući da će "sigurno biti otvoren uskoro". (Str. 195.)

"Amerika je stvarno u ratu"

"Veliki govor koji je .. održao predsednik Sjedinjenih Država, g. Razvelt, značajan je događaj u razvitku borbe slobodoljubivih naroda protiv hitlerovske Nemačke. Posle ovog govora Amerika se, iako bez formalne objave, stvarno nalazi u ratu..." (Str. 97.)

"Hapšenje oficira u Nemačkoj"

"Sukob između jednog krila nemačke vojske i jednog krila nacističke stranke koje se nalazi pod kontrolom SS-trupa i šefa gestapoa, Himlera, sve se više produbljuje. 6. oktobra o. g. bilo je uhapšeno 18 većinom viših oficira, koji su pripadali grupi nemačkih oficira koja se već u samom početku protivila ratu sa SSSR... Sa samog fronta opozvano je 17 viših oficira, među njima i 4 generala. Gestapo je na frontu pojačao svoju delatnost, pošto je utvrđeno da su ~~oni~~ ovi oficiri razvili jaku delatnost među nižim oficirima, kod kojih je taj opozicioni stav takođe zahvatio maha." (95.)

"Nemački narod počinje da se budi"

"Javljaју se već mnogi znaci buđenja nemačkih narodnih masa. Teški gubici koje oni doživljavaju na sovjetskom frontu kao da ih bude iz hipnotičkog sna u koji ih je uljuškala fašistička demagogija. ... One u svojoj celini preživljavaju duboku krizu, a delimice prelaze već u otvorenu borbu za oslobođenje od svog ugnjetača, Hitlera i hitlerizma... Neutralni posmatrači, koji dobro poznaju Nemačku, mišljenja su da sadašnje moralno stanje u Nemačkoj nije bolje nego u jesen 1918... Ilegalni leci sve više preplavljaju Nemačku... Seljaci se pozivaju da bojkotuju vladine naredbe, da ničim ne podržavaju razbojničku unutrašnju i spoljnu politiku Hitlera, i da se tajno organizuju radi opšteg ustanka koji se brzo približuje..." (Str. 107.)

"Hitlerove uzaludne intrige za zaključenje mira"

"... Operacije pred Moskvom doživele su neuspeh. Naisla je zima sa svim kobnim posledicama, a fašistička vojska još uvek se nalazi daleko od Moskve, loše snabdevena, imajući u pozadini nepregledne partizanske jedinice... Preko neutralnih zemalja .. pokušava se narečitim emisarima uspostaviti kontakt sa Londonom i Vašingtonom u svrhu pronalaženja platforme za sklapanje mira... Ovi pokušaji najrečitije svedoče o krahу sadašnje nemačke ofanzive..." (Str. 111-112).

"Ruski partizani šalju pozdrave našim partizanima i vojnicima"

- Radio Moskva je u svojoj redovnoj emisiji 20. novembra u 20,30 časova prenio sledeći pozdrav:

"Mi, ruski partizani, šalјeme planene bratske pozdrave partizanima i vojnicima Jugoslavije. Čuli smo o vašim herojskim podvizima u borbi protiv nemačkog fašizma. Duboko smo uvereni da će te vi, kao i mi, istrajati u ovoj herojskoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja sve dok zajedno sa slavnom Crvenom armijom konačno i potpuno ne uništimo nemački fašizam." (str. 321.)